

ARBETARHISTORIA

MEDDELANDE FRÅN ARBETARRÖRELSENS ARKIV OCH BIBLIOTEK [116] 4 | 2005

100 ÅR
PARKER – HUS – KULTUR

Skribenter i detta nummer

ERLING BJURSTRÖM är professor vid Tema Q, Linköpings universitet.

KJERSTI BOSDOTTER är kulturansvarig på Metallindustriarbetareförbundet.

MATTIAS BÄCKSTRÖM är doktorand vid Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori, Göteborgs universitet.

JAN FREDRIKSSON är fil dr och verksam vid Etnologiska institutionen vid Lunds universitet.

BENGT GÖRANSSON har 1971–1982 varit VD för Folkets Husföreningarnas Riksorganisation och 1982-1989 kulturminister.

ULF JÖNSSON är fil dr och arkivarie vid arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

LENNART KARLSSON är doktorand i historia, Växjö universitet.

LARS KVARNSTRÖM är fil dr i historia och universitetslektor vid Tema Q, Linköpings universitet.

LARS LAGERGREN är fil dr och verksam som expert vid Tema Q, Linköpings universitet.

MARGARETA STÄHL är fil dr och ansvarar för projektet Folkets hus och parker, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

PER SUNDGREN har varit kulturborgarråd i Stockholm och är nu doktorand vid institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria vid Stockholms universitet.

Omslagsbilden: Det var mycket som hände i Folkets Park – här i Lund. Tyvärr känner vi inte till årtalet (1950-talet?) för detta fotografi som togs av Gustaf Larsson (Larsson Foto) i Norrköping. – Märket i papp visar Folkets Hus i Stockholm som invigdes i december 1901. Metallnålen uppmärksammar Folkparkernas Centralorganisations femtioårsjubileum som firades 7–9 oktober 1955.

Arbetshistoria 115

Huvudtemat för Arbetshistoria nr 116 (4/2005) är »Folkets hus och folkets parker». En anledning till att vi uppmärksammar detta tema är dels att ARAB har varit involverat i projekt som pågick och pågår både vid olika universitet och högskolor och genom gräv-cirkelinitiativ på flera håll i landet. En annan anledning är att det var för 100 år sedan Folkparkernas Centralorganisation (FPC) bildades, 1905. Folketshusrörelsens första gemensamma organisation, Folkets Husföreningarnas Centralorganisation (FHC, senare FHR) bildades 1932. Sedan år 2000 finns organisationen Folkets Hus och Parker (FHP) som alltså samlar både de flesta husen och parkerna under en hatt.

»Folkets hus och parker som demokratins mötesplatser» är det gemensamma namnet för ovan nämnda projekt. Liksom frikyrkorna och nykterhetsrörelsen behövde den tidiga arbetarrörelsen egna rum för att kunna samlas, tala politik och mötas i fackliga ärenden. Men syftet blev snart vidare än så. Dels erbjöd husen och parkerna även rum för en bredare kulturell verksamhet, dels blev de på detta sätt mötesplatser för »hela folket», i verklig mening »folkets hus» och »folkets parker».

Men denna utveckling och historia kan tolkas mycket olika, inte minst mot bakgrund hur det ser ut idag i landets kommuner. Artiklarna i detta häfte vittnar om detta. Det kan finnas romantiserande föreställningar om livet och aktiviteterna i Folkets hus och parker, och det kan läggas olika vikt på olika delar av verksamheterna. Och denna verksamhet bör placeras i ett vidare kulturhistoriskt och kulturpolitiskt perspektiv, vilket inledningsvis görs av Bengt Göransson. I den följande artikeln presenterar Kjersti Bosdotter ARAB:s, FHP:s, ABF:s, LO:s, Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskaps och Riksantikvarieämbetets arbete med projektet. Sedan tar en rad forskare vid. Erling Bjurström, Lars Kvarnström och Lars Lagergren skriver om ungdomskulturen och den minnespolitik som kan spåras bakom beskrivningarna av folkparkernas historia. Lennart Karlsson har studerat Folkets Hus i Bromölla. Studiecirklar, politisk och facklig skolning är ämnet för Jan Fredrikssons artikel. Mattias Bäckström studerar biografverksamheten. Slutligen rundar Margareta Ståhl av med en kortfattad överblick över hela utvecklingen »från agitation till digitala möten».

I en längre, fristående artikel som dock har många beröringspunkter med huvudtemat skildrar och analyserar Per Sundgren »Saxonkulturen», Johan Saxons tidning *Säningsmannen* och den alternativa synen på folkbildning och kultur som den gav uttryck för. – Häftet avslutas med en recension som direkt berör en central del av ARAB:s verksamhet, arkivfrågor.

Det finns naturligtvis mycket meir att säga om häftets centrala tema, Folkets hus och parker och om folkbildning och kultursyn. Vi hoppas kunna återkomma till det. Men nästa nummer (1-2/2006) skall ta sin utgångspunkt i ett annat jubileum. För 100 år sedan grundades Handelsanställdas förbund eller bättre sagt, Varuutkörerförbundet som organisationen hette då. Vi kommer att erbjuda mycket läsning om denna historia.

Redaktionen

Om inget annat anges, ingår använda illustrationer i ARAB:s samlingar. I vissa fall, då ARAB inte har rättigheterna till i tidskriften använda fotografier eller teckningar, har redaktionen inte lyckats hitta adresser till fotografer eller deras efterlevande som skall ha betalt enligt taxa. I sådana fall ber vi om att berörd rättighetsinnehavare tar kontakt med redaktionen.

Alla hittills publicerade artiklar i Arbetshistoria (tidigare: Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek) har indexerats i ARAB:s lokala bibliotekskatalog. De kan sökas via denna katalog: under författarens namn, titel eller som fritextsökning (valfritt sökord). Gå till ARAB:s hemsida: www.arbarkiv.nu och sök via Bibliotekets katalog KATA eller via Publikationer/Arbetshistoria/Artikelsök.

Striden om biosalongerna

Folkbiografer eller privata biografer på Folkets Hus

Folkets Hus runt om i landet hyrdes tidigt ut till privata ambulande biografer. Först på 1940-talet etablerades en egen nationell verksamhet med Sveriges Folkbiografer AB i Stockholm och 23 regionala biografkedjor i landet. I samband med detta råkade både centralorganisationen och lokala folkbiografer i strid med privata biografintressen. Men centralt formulerade visioner om att producera och distribuera ideologiskt sund film för ett sunt nöjes- och kulturliv kom aldrig att få något större genomslag i folkbiografernas repertoar.

Av **Mattias Bäckström** ¶ Striden med Sveriges Biografägareförbund om nyetableringen. Det är rubriken för en mapp i arkivet för Folkets Husföreningarnas Centralorganisation.¹ Materialet i mappen handlar om hur Centralorganisationen och landets Folkets Husföreningar kom att starta en mängd folkbiografer runt 1940 och hur Biografägareförbundet försökte hindra det. Här kan man läsa om hur FHC kom att beväpna sig med en skarpt formulerad vision för sin biografverksamhet för att möta Biografägareförbundets nationella etableringsstopp från 1941. De lokala föreningarna skulle förmås att själva överta uthyrd biografdrift medan FHC skulle arbeta för att starta egna biografer på större platser med hjälp av sitt bolag Sveriges Folkbiografer AB.²

Centralorganisationens verktyg för denna del av driften, *Sveriges Folkbiografer* måste så småningom starta egna speciella biografer på *större platser* för att kunna lancera våra *egna filmer*, och således *i någon mån* så småningom frigöra oss från beroendet av de arbetarrörelsens ideologi nedbrytande filmer, som de stora trusterna för i marknaden. Därtill kommer att arbetarrörelsen, fackföreningsrörelsen inte minst, om det alls skall vara någon mening att fortsätta den begynnande filmproduktionen, måste ha vissa lokaler, så att några möjligheter finns att framföra de producerade filmerna på tider som passa arbetarna.³

Denna vision pekade mot ett socialistiskt motsystem som skulle göra FHC oberoende av marknaden och de förmodade trusterna. Under de turbulenta åren runt 1940 formades en sådan vertikal sammanslutning som inkorporerade alla led inom film- och biografbranschen: filmproduktion och filmdistribution, nationellt biografbolag och regionala biografkedjor samt arkitektbyrå och biografmaskinfabrik m.m.

FOLKBIOGRAFER
på 523 platser

Folkbiografen = i folkrörelsernas tjänst
Folkbiografen = bättre samlingslokaler
Folkbiografen = filmen till glädje och nytta

Del av annons från 1949 för landets tidningar. I den beskrivs delar av den vertikala sammanslutningen inom film- och biografbranschen som skulle göra FHR oberoende av marknaden och inkorporera alla led inom film- och biografbranschen.

Sveriges Folkbiografer AB konstituerades den 20 juni 1941 med följande bolagsordning: »Bolagets verksamhet skall hava till föremål att driva handel med och förmedling av för samlingslokaler och biograf- och filmbranschen nödigt materiel samt biograf-rörelse ävensom annan därmed förenlig verksamhet.» Det kom att bli ett bolag där såväl arbetarrörelsen som nykterhetsrörelsen och bondeförbundet ingick som intressenter. På så sätt anslöts de flesta av landets Folkets Hus, Godtemplarlokaler och Bygdgårdar till sådana regionala biografkedjor som Ångermanlands Folkbiografer och Matforskedjan. Sveriges Folkbiografer AB övertog också kontrollen av AB Kinofa 1944 för att kunna hålla priserna på biografmaskiner nere och därmed möjliggöra för mindre föreningar att starta egna biografer med fast apparatur. Nordisk Tonefilm köptes samma år för att göra de anslutna folkbiograferna än mer oberoende av övriga filmbolag. Fyra år senare hade filmbolaget

Mattias Bäckström är doktorand vid Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori, Göteborgs universitet.

släppt ut åtta svenska spelfilmer som både skildrade arbetarrörelsens utveckling och sociala problem i staden och på landet. Grunden var därmed lagd för en motoffentlighet.⁴

Visioner och verklighet

Ledaren för detta utvecklingsarbete var Karl Kilbom som sedan 1940 varit ombudsman och chef för FHC, sedermera FHR. Hela omfattningen av detta socialistiska riksbygge kunde beskådas först i organisationens lilla men stolta jubileumsbok *Vi har byggt oss eget hus* från 1957. Kilbom beskrev där hur bolagsbildningar och filminspelningar hade klarats av under fyrtioåret – än övertogs en fabrik här och än startades en firma där ... men när han väl summerade ihop dessa stilistiskt chansartade beslut, framkom ett allt annat än slumpvis skapat socialistiskt motsystem av kollektivt tänkande och handlande som hade övervunnit trusternas monopolsträvanden inom biograf- och filmbranschen. Det handlade dock mer om ägarstrukturen, mindre om filmrepertoaren på de lokala folkbiograferna – även om Nordisk Tonefilm, enligt en promemoria av den 21 februari 1949, redan hade gjort »en insats för att höja den svenska spelfilmen till en nivå, där folkrörelserna och samhället *har nytta av densamma*. Samma linje har bolaget följt vid utsläppen av utländsk film.» Det fanns dock en diskrepans mellan visionära skrivelser centralt ifrån och praktiken vid en regional biografkedja. Intentionerna bakom riksorganisationen var i och för sig tydligt socialistiska, men tillämpningen i filmsättning på central och regional nivå var det inte i någon högre grad. På så sätt skilde sig en folkbiograf från en privatägd biograf endast i det kollektiva ägandet; repertoaren innefattade aldrig någon nämnvärd ideologisk skillnad.⁵ Bara två månader senare vid ett nationellt kedjeledaremöte den 23 april kunde exempelvis E Brodin i sin roll som kedjeledare och filmsättare för Matforskedjan med sju anslutna folkbiografer i Medelpad göra följande uttalande om filmrepertoaren:

Anser inte att den förhöjda skatt ha den största skulden i nedgången mera filmernas dåliga kvalitet. Är filmerna bra då kommer publiken annars inte. Vill bara ta som ett ex. *Janne Vängmans bravader* det var vad folk ville se och då fick vi också publik. Som bo-

3:e succéveckan

Höstens stora publikfilm!

»Filmen vimlar av glada upptåg — man skrattade och tjöt.» N. S.

»Adolf Jahr lägger en ny triumf till sin föregående med tolkningen av spefågeln, bibelciteraren och privatfilosofen Janne Vängman.» S. P.

»Tjo flöjt» sa' Janne Vängman och välkommen till

7 och 9 Barnförbj.

ADOLF JAHR **ARTUR ROLÉN**
Bengt Blomgren
Sigbrit Molin
Mimi Nelson

Tredje succéveckan för komedin *Janne Vängman på nya äventyr* med Adolf Jahr i huvudrollen. I denna uppföljare till den mycket populära *Janne Vängmans bravader* från hösten 1948 dök den klurige skogstorpären åter upp bland Stigsjötraktens storbönder och skvallerkäringar. Filmen kördes vid bägge kvällsföreställningarna på folkbiografen China i Sundsvall mellan den 19 september och den 9 oktober 1949. Annonser i *Nya Samhället* den 3 oktober 1949.

temedel kan jag bara rekommendera, att göra bättre filmer, bättre reklam och ge filmerna en värdig inramning.⁶

Matforskedjan var med sina sju folkbiografer i Medelpad den minsta av de tre regionala biografkedjorna som verkade i Västernorrlands län på fyrtio- och femtiotalet. Ångermanlands Folkbiografer u.p.a. i Bollstabruk hade exempelvis 35 anslutna biografer under säsongen 1948–49 medan Norrlands Folkbiografer u.p.a. i Luleå under samma säsong bedrev verksamhet på över 50 orter, men kom in i länet först under andra hälften av femtiotalet med tre folkbiografer i norra Ångermanland. Ångermanlands Folkbiografer hade å sin sida mellan 1943 och 1946 tagit över verksamheten från biografägarna Carl Enequist och Oscar W Östman, vilka sedan trettio-talet drivit ett femtiotal ambulande biografer på Folkets Hus och Godtemplarlokaler i Ådalen och Nolaskogs. På grund av denna totala detronisering kom både Enequist och Östman att avveckla sina ambulande biograf förelser men också överlåta sina fasta biografer i Kramfors: Thalia såldes 1944, Roxy och Royal 1946. Thalia kom att köpas av Sveriges Folkbiografer tillsammans med Föreningen Folkets Hus i Kramfors. Detta köp var en mycket symbolisk affär med tanke på att Enequist hade varit en av ini-

tiativtagarna till Sveriges Biografägareförbund 1915 och sedan dess varit engagerad i deras verksamhet. I stället för att vara förknippad med Biografägareförbundet, blev Thalia nu länets enda biograf som Sveriges Folkbiografer kontrollerade direkt för att skapa visningsplatser för riksorganisationens egen filmproduktion.⁷ Men riksorganisationens vision om att skapa visningsställen för sociala filmer som tog upp viktiga samhällsfrågor kom inte att genomföras i någon högre grad på Thalia. Det framgår av en översikt av programvalet på biografen mellan 1950 och 1953:⁸

Thalia, Kramfors	50-51	51-52	52-53
Äventyr	30	39	37
Gangster	19	9	4
Drama	30	24	24
Lustspel	15	13	8
Krigsfilm	7	10	6

FHC, sedermera FHR, hade under fyrtioalet målmedvetet strävat efter att få föreningarna att inse biografernas ekonomiska och politiska värde. På så sätt hade folkbiografernas 23 regionala kedjor i Sverige tagit över driften från nästan alla privata biografägare som tidigare hade hyrt in sig i samlingslokalerna. Men vare sig en biograf drevs av en förening och var ansluten till Sveriges Folkbiografer, eller var en privatrörelse och medlem av Sveriges Biografägareförbund, var ägarna tvingade att underordna sig två centrala kontrollsystem: Statens Biografbyrå och Filmägarnas Kontrollförening u.p.a. i Stockholm. Rikscensuren hade redan 1911 lagts under ett granskande offentligt ämbetsverk medan kontrollföreningen bildades 1932 av sådana filmbolag som Europa Film och SF i Sverige samt Universal och Warner Bros i USA. Det handlade här om ett system för filmens socialisering och ett annat för dess rationella ekonomisering.⁹ Kilbom utvecklade arbetarrörelsens principiella ståndpunkt beträffande denna kontroll på följande sätt: Folkbiograferna drev en oegennyttig verksamhet med insikten att film och biografer inte stod vid sidan av samhället och inte heller kunde verka utan hänsyn till sociala problem och sammanhang! Det var också enligt honom en anledning till att filmcensuren hade införts i Sverige:

Nu finns det ingen film- eller biografman som förnekar att denna är nödvändig och i stort sett utförd ett synnerligen gott arbete. Men med censurans godtagande erkändes också att film- och biografväsendet är samhällseliga företeelser, som måste ställas under kontroll av samhället. Filmen erkännes med andra ord som en social företeelse.¹⁰

Arbetarrörelsen hade dock nästan inte alls drivit några egna biografer i sina lokaler före FHC:s nyetableringskampanj runt 1940. Visserligen hade Föreningen

Frånö Folkets Hus i Ådalen startat Frånö Biografteater redan 1917 och redan det första året givit 77 bioföreställningar. Men rörelsen gick redan efter några månader med förlust och föreningen blev tvingad att låta vaktmästaren ambulera biografen på folkets hus i Lugnvik, Strömnäs, Svanö och Utansjö.¹¹ Slutligen såg sig styrelsen vara nödd att begära att arbetarrörelsen skulle solidariser sig med biografkedjan:

Vaktmästaren rapporterade att det gick dåligt med biografen. Det ville, trots billiga priser för filmerna, ej gå ihop utan det ville bli brist. P. Nyman föreslog att st. skulle till Frånö fackförening ingå med begäran att den ville gå i författning om att tillstå övriga fackföreningar efter Ådalen att stödja vår biograf så att det agiterades för att få folk att besöka den på de platser där vi hade föreställningar.¹²

Det intressanta är emellertid att Föreningen Frånö Folkets Hus på grund av denna dåliga ekonomi kom att driva en av de första föreningsägda biografkedjorna i landet och att de till och med kom att bli medlemmar i Sveriges Biografägareförbund. Våren 1921 gick det dock inte längre; vaktmästaren tillika biografköpare hade misskött biografens ekonomi under för lång tid: Frånö Biografteater gick i graven den 9 april 1922, varefter lokalen ånyo hyrdes ut till en privat ambulering biograf.¹³

Denna föreningsägda biografkedja förblev länge ett unikum i länets biografhistoria. När ljudfilmen slog igenom 1930 fanns det exempelvis inget samarbete mellan de sju föreningsdrivna biograferna. Långt vanligare var att föreningarna hyrde ut sina lokaler till privata biografköpare. Fru Mandis Erlandsson drev exempelvis från sitt högsäte på den fasta biografen Thalia i Kramfors den ambulering biografen Turné Thalia som körde film på fler än 25 orter i Ådalen och då bl.a. på Frånö Folkets Hus.¹⁴ Det var denna biografköpare som Enequist tog över 1935.

Det verkar nästan som en tanke att FHC bildades i Stockholm samma år, 1935, för att motverka sådana inhyrda biografköpare som dem i Ådalen, men också för att skapa en nationell motkraft till Sveriges Biografägareförbund där några av landets största filmuthyrare fanns med i sin egenskap av lokalägare. SF:s verkställande direktör Olof Andersson satt exempelvis som ordförande för Biografägareförbundet under åren runt 1940, fastän deras verksamhet kunde beskrivas som en kombinerad film- och biografkoncern i jubileumsboken 1944: »Här i Sverige har redan från allra första början filmproduktion och biografköpare gått hand i hand. [...] Kombinationen ligger ju ganska nära till hands, ty det är ett självklart intresse för varje filmproducent att vinna trygga avsettningsmöjligheter genom att upprätta ett eget system av visningslokaler.» Koncernen hade genom egna köp och fusioner med andra filmbolag ska-

Thalia

Kramfors söndag kl. 15.15, 17.15, 19.15 och 21.15.

Biljetter i förköp från kl. 14. Ej pr telefon! Barnbiljetter säljas endast till första föreställning.

SE HÖR

FRIDOLF RHUDIN
KONSTGJORDA
SVENSSON

MED BRITA APPELGRÉN
OCH SVEN GARBO

Prologen framsäges av Fridolf Rhudin!
»Halta Lottas krog»
sjunges av beväringarna!
Fridolf Rhudin sjunga
»Elfsborgsvisan»!
Rhudins serenader!
Ljudeffekterna!

OBS! Filmen framföres å Thalia med samma Ljudeffekter som å premiärteatern i Stockholm.

En lustspelsuccès för hela svenska folket!

Nyadal i dag kl. 20.15, Kramfors måndag 19.30 och 21.15, Ramvik tisdag 18.30 och 20.30, Bollsta onsdag 18.15 och 20.15, Svanö torsdag 19.30, Väja fredag 18.15 och 20.15. Barnstillåtet.

Frånö F. H. i dag kl. 19.15.

Fyrtornet och Släpvagnen

LÄTTMATROSERS
LILLA
LUSTTUR

Lo söndag kl. 17, Sunnersta 20.15, Svanö måndag 19.30, Utansjö tisdag 19.15, Prästmon onsdag 20.15, Hallstanäs torsdag 20, Sandviken fredag 20.15. Barnstillåtet.

Nyland i dag kl. 20.15

Polissergeantens mästarkupp.

En spännande kriminalhistoria med Mary Astor och Robert Elliot.

Sprängsviken söndag kl. 20.15.

Väja söndag kl. 20.15

En sensationell rysk film!
Profiterad.

En verklighetsskildring från Moskväs undre värld.

Frånö tisdag kl. 20.15, Sprängsviken onsdag 20.15, Nyland torsdag 20.15, Kramfors fredag 19.30 och 21.15.

Salsåker söndag kl. 17, Ullångar 20.15

Mysteriet Milton.

Mystik! Spänning!
I huvudrollen: Leslie Faber, Englands största skådespelare.

Kramfors onsdag och torsdag, Frånö fredag.

Kramfors i dag sista dagen

KAVALJEREN.

En film i Douglas Fairbanks-stil med Richard Talmadge, Barbara Bedford, David Torrence.

Ramvik söndag kl. 17.15. Utansjö 19.30. Barnstillåtet.

Hallstanäs söndag kl. 19.

Den vita spindeln.

Barnstillåtet.

Köja i dag kl. 19.30

Rod La Roque i

Äventyraren.

Lunde söndag kl. 17. Nyland 20.15.

Biografägaren fru Mandis Erlandsson på Thalia i Kramfors introducerade ljudfilmen för Ådalspubliken. Drygt tre månader efter Stockholmspremiären kom den första svenska ljudfilmen *Konstgjorda Svensson* att turnera runt på folkets hus och godtemplarlokaler i Ådalen med »tal, sång, musik, ljudeffekter». Annoni i *Västernorrlands Allehanda* den 25 januari 1930.

pat en biografkedja som vid 25-årsjubileet bestod av 96 biopalats i svenska städer.¹⁵

Konflikter med Biografägareförbundet

Slutet av trettioalet och början av fyrtioalet kom att präglas av stridigheter mellan de olika intressesfärerna på Barnhusgatan respektive Kungsgatan i Stockholm: Centralorganisationen och Biografägareförbundet. Men konflikten kom också att utvidgas till lokala föreningar och ambulerande biografägare där anonyma brev och övertalningskampanjer förekom. När det gällde de bägge stridande på Stockholms gator, hade FHC 1942 formulerat en promemoria till LO angående monopolbildningen inom film- och biografbranschen där de klagade hur de ansåg sig vara motarbetade. För det första hade många av filmbolagen vägrat att förhandla om centrala uppgörelser för anslutna biografier. När FHC väl hade lyckats att genomdriva sådana centrala kontrakt, försökte de privata biografägarna i stället att binda Folkets Husföreningarna vid långa hyreskontrakt på i regel tio år. Det hade i en del fall lyckats, vilket inneburit stora förluster för dessa föreningar. Men centralorganisationen hade vuxit och därigenom kunnat ge allt godare understöd med »egna» Kinofa-biografmaski-

ner åt lokala föreningar. På så sätt hade föreningar kunnat driva ut de privata biografärelserna ur sina lokaler för att sedan starta biografier i egen regi.¹⁶

Ytterligare en krigslist hade emellertid genomförts av Biografägareförbundet: ett avtal angående nyetablering och illojal konkurrens hade tecknats 1941 med samtliga producenter och distributörer av svensk film. En prövningsnämnd hade också inrättats där förbundets direktör var sekreterare och utan bifall av denna nämnd kunde ingen biograf öppnas i en samlingslokal eller uthyras till annan hyresgäst. Om någon Folkets Husförening ändå startade en ny biograf, så kunde FHC enligt samma avtal inte ha affärsförbindelser med föreningen eftersom centralorganisationen då hotades med att bli avstängd från all svensk film. Avtalet hade slutligen tillförsäkrats överhöghet genom att ingen annan än undertecknarna kunde påverka tillämpningen av det. Det innebar enligt FHC att föreningarna principiellt förlorade rätten att disponera sina egna lokaler och att centralorganisationens arbete i stort sett omöjliggjordes. Centralorganisationen kunde inte annat än tolka detta nyetableringsavtal som en krigsförklaring från Biografägareförbundet. Och i samma veva kom de att beväpna sig med sitt motprogram vilket Kilbom senare kom att sammanfatta i följande rader:

Vår ledstjärna var att Folketshuslokalerna skulle bli *folkets kulturcentrum* i respektive bygder. [...] Centrum för den folkliga kulturen, centrum för belysande av arbetarnas liv och verksamhet, centrum för förhållandet mellan olika folkgrupper, t ex arbetare och bönder, centrum för belysning även i filmens eller teaterns form av förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare, centrum för strävan till fred mellan folket och frihet för folket! Se det tyckte jag som alltid varit litet blåögd var program.¹⁷

Folkets Husrörelsen skulle med andra ord vara en motkraft inom biografbranschen mot de stora trusternas monopol som skapade ideologiskt nedbrytande filmer utan socialt innehåll och samhällsförankring. Avslutningsvis kan det vara väl värt att skissa på en del likheter med debatten om »biografeländet» från seklets första decennier där konservativa pedagoger och tidningsmän hade sett införandet av riksensuren som en motkraft mot den »fria konkurrensen», men också som en begränsning av stumfilmens gränslöshet och socialistiskt intressanta internationalitet.¹⁸ Arbetarrörelsens motkraft mot »monopolet» kom å sin sida att vara centralorganisationens vertikala sammanslutning, tillsammans med den av Kilbom omtolkade filmensuren som inte längre var begränsande och särskiljande utan samhällsintegrerande;

klasslös internationalitet hade således bytts mot ett svenskt folkhem. Arbetarrörelsen ville på så sätt med sin riksorganisation översätta den statliga censuren filmgranskning till landets biografer och ställa dem under samhällets kontroll. Medan Statens Biografbyrå endast utförde gallring av osund film, skulle FHC i stället producera och distribuera ideologiskt sund film och ge samhället lokaler för ett sunt nöjes- och kulturliv där deras filmer ingick. Det var visionärens program för Folkets Husrörelsen och Sveriges Folkbiografer, ett program som formulerades under de turbulenta åren runt 1940.

Varför ville FHC runt 1940 att landets föreningar skulle börja driva egna biografer? Och hur kom dessa folkbiografers verksamhet att se ut i Ådalen och Medelpad? Denna artikel har förhoppningsvis kunnat besvara dessa frågor om intentioner och tillämpningar genom att följa hur socialistiska visioner från centralt håll kom att anpassas till en vardaglig praktik vid sådana regionala biografkedjor som Ångermanlands Folkbiografer och Matförskedjan i Medelpad. Vidare hoppas jag att artikeln har lyckats klargöra några orsaker till varför denna nyetablering orsakade en strid med Sveriges Biografägareförbund och hur den kom att sätta spår både i de visionära skrivelserna från FHC och i verksamheten vid folkbiografer och privata ambulera biografrörelser i Ådalen.

NOTER – STRIDEN OM BIOSALONGERNA

1 FHR, F6E: 1. »Övriga handlingar rörande film 1940–1960. Striden med Sveriges Biografägareförbund om nyetableringen». Denna studie har tillkommit inom projektet Biografiv i Västernorrland som ägdes av Stockviks Folkets Hus Kusten och drevs mellan juni och december 2004 i samverkan med Kulturavdelningen vid Sundsvalls kommun inom EU-ramprogrammet Industrisamhällets kulturarv, ISKA. Projektledare: kultursekreterare Anna Cedergren. En antologi om länets biografhistoria utkommer hösten 2005.

2 FHR, F6E: 1. »Övriga handlingar rörande film 1940–1960. Striden med Sveriges Biografägareförbund om nyetableringen». Biografbranschens etableringsstopp kom att gälla mellan 1941 och 1954, varefter en mängd nya biografer kom till.

3 FHR, F6E: 1. »Övriga handlingar rörande film 1940–1960. Striden med Sveriges Biografägareförbund om nyetableringen».

4 Sveriges Folkbiografer AB. »Styrelse och bolagsstämmor 1941–1946. Protokoll 1941-06-20» – citat; Kilbom, Karl 1957: 74–77. Sveriges Storloge av IOGT trädde ur som ägare i Sveriges Folkbiografer AB redan i januari 1947. Se: Sveriges Folkbiografer AB. »Styrelsen och bolagsstämmor 1947–1949. Protokoll 1947-03-19». Jag håller med filmvetaren Björn Sørensen i hans syn på motofentlighet. Han menar att den svenska socialdemokratis filmverksamhet utmärktes av att den varken var oavhängig eller att fil-

merna skilde sig från de kommersiella produkterna. Med andra ord ingick den inte i en motofentlighet. Se not 5 och Blomberg, Eva 2001: 4f.

5 Kilbom, Karl 1957: 69–101; FHR, F6B: 2. »Handlingar rörande Sveriges Folkbiografer AB 1951–1953. PM Stockholm 1949-02-21» – citat. Den 22 september 1935 bildades den rikstäckande organisationen som då hette Folkets Husföreningarnas Centralorganisation, men som 1943 ändrades till Folkets Husföreningarnas Riksorganisation. Se exv: Karlsson, Gustaf 1957: 51–65; Kilbom, Karl 1955: 311f; Kassman, Charles 1992: 101–105. Nordisk Tonefilms del av Sveriges Folkbiografers totala filmhyror för 1953 var endast 16 procent – d.v.s. 374 912 kr av totalt 2 320 745 kr (som delades mellan 27 andra filmbolag där Metro, Sandrew, SF, Europa, Fox och Paramount utgjorde de största). Se: FHR, F6B: 2. »Handlingar rörande Sveriges Folkbiografer AB 1951–1953».

6 Sveriges Folkbiografer AB. »Styrelsen och bolagsstämmor 1947–1949. Protokoll vid extra kedjeledarmöte 1949-04-23».

7 FKF. »Kortregister över Sveriges Biografägare och biografer 1934–1971»; FHR, E5: 1. Korrespondens med distrikt och biografkedjor 1950–1954»; ARAB 6162. Sveriges Folkbiografer AB. »Styrelsen och bolagsstämmor 1941–1946. Styrelseprotokoll 1944-05-19»; Abelli, Bror 1955: 14–16; *Svenskt Biograf- och Filmfolk i ord och bild 1940*: 29, 114f.

8 FHR, F6B: 2. »Handlingar rörande Sve-

riges Folkbiografer AB 1951–1953».

9 FKF. »Kortregister över Sveriges Biografägare och biografer 1934–1971»; FHR, F6E: 1. »Övriga handlingar rörande film 1940–1960. Film- och biograforganisationer 1940–1951. Filmägarnas Kontrollförening».

10 FHR, F6E: 1. »Övriga handlingar rörande film 1940–1960. Filmfrågan».

11 Byggnadsföreningen Frånö Folkets Hus u.p.a., Al: 1. Protokoll 1910–1939. Protokollsbok 1910–1917; Byggnadsföreningen Frånö Folkets Hus u.p.a., Al: 1. Protokoll 1910–1939. Protokollsbok 1917–1925; *Västernorrlands Allehanda* 1917-08-15 – 1922-03-23. Frånö Biografteater kom att ändra namn till Folkets Hus Biografen Frånö i april 1918 och till Frånö-Biografen i januari 1919.

12 Byggnadsföreningen Frånö Folkets Hus u.p.a., Al: 1. Protokoll 1910–1939. Protokollsbok 1910–1917. »Protokoll, styrelsesammanträde 14 april 1918».

13 Byggnadsföreningen Frånö Folkets Hus u.p.a., Al: 1. Protokoll 1910–1939. Protokollsbok 1917–1925; *Sveriges film- & biografmän* 1920.

14 *Sveriges Biografer. Förteckning över biografer och biografägare 1930; Västernorrlands Allehanda* 1930-01-03 – 1930-12-31; FKF. »Kortregister över Sveriges Biografägare och biografer 1934–1971». Jfr ang uthyrning av föreningarnas lokaler till privata biografägare: Kilbom, Karl 1957: 83 – citat: »Under de år, som gått sedan 1932, då ljudfilmen infördes, hade nämligen de svaga föreningarna, i

många fall f. ö. också en del starkare, överlämnat sina lokaler till privata biografägare, oftast med skandalöst låga hyror. Det var inte så lätt för oss att frigöra lokalerna och få över dem i föreningarnas egen regi.» I Västernorrlands län hade föreningarnas lokaler hyrts ut till ambulering biografer redan på 1910- och 1920-talet. De höga investeringskostnaderna vid ljudfilmens införande hade således inte varit skäl för föreningarna att överlämna sina lokaler. Det var också först i och med FHC:s folkbiografsatsning under åren runt 1940 som föreningsägda biografer kom att startas i en större omfattning i länet.

15 Dymling, Carl Anders, Engdahl, Daniel & Bryde, Vilhelm 1944: 57–60, 33 – citat; Tegström, Olle 1997: 354; FHR, F6E: 1. »Övriga handlingar rörande film 1940–1960. Film- och biograforganisationer 1940–1951. Striden med Sveriges Biografägareförbund om nyetableringen».

16 FHR, F6E: 1. »Övriga handlingar rörande film 1940–1960. Striden med Sveriges Biografägareförbund om nyetableringen»; Kilbom, Karl 1957: 74–77. Se ang. AB Kinofa och Sveriges Folkbiografer AB: ARAB 6162. Sveriges Folkbiografer AB. »Styrelse och bolagsstämmor 1941–1946. Styrelseprotokoll 1944-05-19».

17 Kilbom, Karl 1957: 98f – citat.

18 Jfr bl.a: Bergegren, Hinke 1919: 45: »Teatern framställer karaktärer och det sker medelst språket. Filmdramat däremot saknar alldeles talet, handlingen är huvudsaken, karaktäristiken det sekundära. Visserligen har man gjort försök med talande film, en förening av kinematografen och grammofoföna, men enligt min mening skulle det fullständigt förstöra filmens storhet, som just är dess internationalitet.» Jfr detta med biografer som socialismens kyrka och krog: Trotskij, Leo 1924: »Biografen konkurrerar inte bara med krogen utan också med kyrkan. Och denna konkurrens kan bli fatal för den senare om vi låter skilsmässa mellan stat och kyrka följas av en förening av den socialistiska staten och filmen.»

Författaren, fackföreningsmannen och politikern Johan-Olov Johansson hyllas i sin födelseort Horndal, 6 februari 1949. Med bildtextens ord i *Morgan-Tidningen*: »Klädda i forna tiders arbetskläder, en vit lärtskjorta (och ingenting annat) klev fr. v. Valdemar Bergström och 63-åriga Alrik Carlsson upp på folkethusscenen och tackade med kärnfriska ord.» Foto: Sallstedts Bildbyrå.

KÄLLOR OCH LITTERATUR – STRIDEN OM BIOSALONGERNA

Föreningsarkivet Västernorrland i Härnösand (FAV):
Byggnadsföreningen Frånö Folkets Hus u.p.a.

Arbetrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm (ARAB):
Folkets Husföreningarnas Riksorganisation (FHR)
Sveriges Folkbiografer AB

Svenska Filminstitutet, Stockholm (SFI):
Filmägarnas Kontrollförening u.p.a. (FKF)

Abelli, Bror, »I de hotfulla cirkulärens tid», *Biografägaren: Organ för Sveriges Biografägareförbund* 1955, nr 4–5, Stockholm.

Bergegren, Hinke, »Biografens segertåg», *Motbilder: Svensk socialistisk filmkritik*, Tidens

förlag, Stockholm 1978 (1919).

Blomberg, Eva, »Tidens krav hette film: Framväxten av arbetarrörelsens filmverksamhet 1900–1940», *Arbetshistoria* 2001 nr 2-3.

Dymling, Carl Anders, Engdahl, Daniel & Bryde, Vilhelm, »SF-biograferna, deras utveckling och repertoar», *Svensk Filmindustri tjugufem år*, AB Svensk Filmindustri, Stockholm 1944.

Karlsson, Gustaf, »Staplande steg», *Vi har byggt oss eget hus: Händelser och högkomster, utgivna med anledning av Folkets Husföreningarnas Riksorganisationens 25-årsjubileum*, FHR, Stockholm 1957.

Kassman, Charles, *Idéernas mötesplats: Folkets husrörelsen 100 år*, FHR, Tidens förlag, Stockholm 1992.

Kilbom, Karl, *Cirkeln slutet: Ur mitt livs äventyr III*, Tidens Förlag, Stockholm, 1955.

Kilbom, Karl, »Tolv år i Folkets Husrörelsens tjänst», *Vi har byggt oss eget hus: Händelser och högkomster, utgivna med anledning av Folkets Husföreningarnas Riksorganisationens 25-årsjubileum*. FHR, Stockholm 1957.

Nygren, Sven (red), *Svenskt Biograf- och Filmfolk i ord och bild*, Biografiskt Galleri AB, Stockholm, 1940.

Sveriges film- & biografmän, Sveriges Biografägareförbund, Stockholm, 1920.

Trotskyj, Leo, »Alkohol, kyrka och film», *Litteratur och revolution*, Partisanförlaget, Malmö, 1969 (1924)

Tegström, Olle, »Biografstaden», Lars-Göran Tedebrand (red), *Sundsvalls historia III*, Stadshistoriska kommittén, Sundsvall 1997.